

JURISPRUDENȚA CA IZVOR DE DREPT: DILEME NORMATIVE ȘI DOCTRINARE

CASE LAW AS A SOURCE OF LAW: NORMATIVE AND DOCTRINAL DILEMMAS

CZU: 340.12

DOI: <https://doi.org/10.59295/ssdoed2024.39>

Eugen BUTUCEA¹

ABSTRACT. *The article contains a study of the place and value of case law in the system of sources of law. As a result of the analysis of several doctrinal opinions, the author argues that case law is not a source of law, it is an important source of uniform interpretation of law by the judiciary in the context of the dispensation of justice.*

Keywords: *source of law, formal source, material source, case law, judicial precedent, judicial practice, judicial system, interpretation.*

REZUMAT. *Articolul cuprinde un studiu asupra locului și valorii jurisprudenței în sistemul izvoarelor de drept. În rezultatul analizei mai multor opinii doctrinare, autorul argumentează ideea că jurisprudența nu este un izvor de drept, ea reprezintă un izvor important de interpretare uniformă a dreptului de către sistemul judiciar în contextul îndeplinirii justiției.*

Cuvinte-cheie: *izvor de drept, izvor formal, izvor material, jurisprudență, precedent judiciar, practică judiciară, sistem judiciar, interpretare.*

Pentru a fi respectat, dreptul trebuie să-și găsească consacrare într-o anumită formă, într-o anumită modalitate de exprimare [1, p. 172]. În teoria dreptului și în științele juridice de ramură, modalitățile de exprimare a conținutului dreptului sunt cunoscute sub denumirea de *izvoare/surse ale dreptului* (Hegel [2, p. 242] citat de N. Popa [3, p. 152]).

Însăși noțiunile de *izvor de drept* îi sunt recunoscute două accepțiuni: izvor de drept în sens material (*izvoare materiale sau reale*) și izvor de drept în sens formal (*izvoare formale*, forme de exprimare a normelor de drept) [4, p. 107-108].

Izvoarele materiale desemnează faptul social, forțele creatoare sau factorii care configurează dreptul, acele „dat”-uri ale dreptului, realități exterioare acestuia și care determină acțiunea legiuitorului sau care dau naștere unor reguli izvorâte din necesitățile practice [3, p. 152]. Sunt considerate *izvoare materiale: factorii de configurare a dreptului* (mediul/cadrul natural, cadrul social-economic, istoric, etnic, național, cadrul politic, cultural-ideologic, factorul internațional și factorul uman), *dreptul natural, rațiunea umană și conștiința juridică* [4, p. 107].

¹ Eugen BUTUCEA, doctorand, Școala doctorală Științe Juridice și Științe Economice USM, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5587-5942>; salubrisgrup@yahoo.com

La rândul lor, *izvoarele formale* au în vedere mijlocul cu ajutorul căruia se exprimă izvoarele materiale, forma exterioară pe care o îmbracă dreptul în ansamblul normelor sale, modalitățile prin care conținutul perceptiv al normei de drept devine regulă de conduită și se impune ca model de urmat în relațiile dintre oameni [4, p. 107]. *Izvoarele formale* ale dreptului – impuse de evoluția de până acum a dreptului – sunt: obiceiul juridic, *jurisprudența* (denumită uneori *practică judiciară* sau *precedent judiciar*), doctrina, contractul normativ și actul normativ [1, p. 173].

Calitatea *jurisprudenței* de a fi izvor al normelor juridice, a fost și continuă a fi un subiect destul de controversat nu doar în literatura autohtonă. Din acest considerent, unii cercetători au atribuit-o la categoria *izvoarelor discutabile* ale dreptului, de rând cu *obiceiul juridic* și *doctrina* [5, p. 25] (categorie distinctă față de *izvoarele certe* ale dreptului: *actele normative* și *tratatele internaționale*).

Desigur, în acest caz nu avem în vedere sistemul *common law* (numit și anglo-saxon), în care, spre deosebire de sistemul de drept continental (numit și romano-germanic), *precedentul judiciar* este alături de *cutumă* principalul izvor de drept, chiar dacă rolul lor este într-o treptată descreștere în favoarea legii [6, p. 156].

Cu titlu de concretizare, subliniem că *jurisprudența* în *sistemul continental* este o sursă secundară de drept. Rolul său este de a aplica o lege generală și abstractă la o situație specifică, adică de a interpreta legea, care este sursa primară de drept. Funcția sa nu este de a constrânge instanțele de judecată, ci de a le ghida [7, p. 234]. *Common law* însă se bazează pe *jurisprudență* și urmează un raționament invers, de la particular la general, plecând de la un caz concret pentru a forma o regulă aplicabilă în alte cazuri. El se bazează pe lipsa/insuficiența legilor scrise, ceea ce justifică rolul creator pe care îl are judecătorul [8, p. 21-22].

În pofida acestei distincții clare, totuși problema *jurisprudenței* ca izvor de drept necesită și în continuare de a fi analizată și dezvoltată (în sistemul continental), mai ales datorită faptului că, în ultima perioadă, acest statut este fundamentat pe caracterul obligatoriu al hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului. Totodată, în paralel, accentuată devine și problema *jurisprudenței constituționale*, care la fel tinde spre asimilarea rolului de izvor de drept [9; 10, p. 64], ceea ce justifică o dată în plus necesitatea aprofundării subiectului.

În vederea realizării acestui deziderat, pentru început considerăm a fi necesar de a distinge însăși sensul noțiunii de *jurisprudență*. Din punct de vedere etimologic, termenul derivă din lat. *juris* (drept) și *dictio* (pronunțare) [1, p. 173], semnificând „pronunțarea dreptului” pe care o face judecătorul. Initial însă, într-un înțeles arhaic, aceasta desemna „știința dreptului” sau, mai exact, „știința practică a dreptului” [11, p. 344].

Ca izvor de drept formal – în sistemele juridice care o consacră ca atare – *jurisprudența* include experiența practică a organelor judecătorești care aplică dreptul la cazuri concrete [12, p. 31-38]. Astfel, în accepțiunea ei cea mai cuprinzătoare, *jurisprudența* este alcătuită din totalitatea hotărârilor pe care instanțele, de toate gradele, le dau în cauzele ce le-au soluționat [13, p. 24].

În opinia corectă a unor cercetători [5, p. 32], „atunci când se abordează chestiunea *jurisprudenței* ca izvor de norme juridice, trebuie ca, pe de o parte, să se aibă în vedere o accepțiune restrânsă a acestei noțiuni, aceea de totalitate a hotărârilor date într-o anumită materie și nu în general, iar, pe de altă parte, nu trebuie de avut în vedere o anumită practică izolată, a aceleiași instanțe ori a altor instanțe, ci o practică constantă – fixată spre o anumită soluție – și generalizată”. Caracterul constant al *jurisprudenței* evocă faptul că ea se formează în timp, asemeni cutumei, cu care, de altfel, a și fost asemănată, spunându-se uneori că *jurisprudența* este o „cutură savantă”.

Așadar, *jurisprudența* presupune o anumită continuitate și consecvență în interpretarea și aplicarea legii (normelor juridice) într-un anumit fel sau, altfel spus, presupune formarea unui „obicei” al instanțelor în a interpreta și, în consecință, a aplica legea într-un anumit fel. Sub acest aspect, se consideră că în măsura în care am recunoaște *jurisprudenței* valoarea de izvor de drept, el ar fi, cu precădere sau chiar în exclusivitate, doar un *izvor de interpretare* [5, p. 33] și nicidecum de creare a dreptului.

Explicația în acest sens este destul de simplă. De exemplu, dacă potrivit practicii judiciare un anumit act juridic este considerat nul din motive neprevăzute expres de lege, toate actele de același fel, încheiate ulterior, trebuie declarate nule de către instanțe în virtutea *jurisprudenței* existente. Implicit însă, această *jurisprudență* își va răsfrânge efectele și asupra raporturilor viitoare ale persoanelor fizice și juridice deoarece acestea vor fi oprite (implicit), sub sancțiunea nulității, să încheie acte de genul aceluia care a fost declarat nul de către instanțe în cursul unor procese anterioare. Dar, nici acest mod de a privi *jurisprudența* nu curmă orice discuție și nu este la adăpost de orice observație, fiindcă și pe mai departe ne putem întreba [5, p. 32]: cum anume ar putea părțile să cunoască practica instanțelor, chiar dacă aceasta este uniformă, din moment ce, în mod obișnuit, ea nu se publică oficial asemeni actelor normative; cine poate garanta părților, care s-au conformat *jurisprudenței*, că instanțele nu își vor schimba practica până la data judecării pricinii lor ori că instanța ce va judeca pricina nu va pronunța o hotărâre potrivnică practicii; va putea oare judecătorul să motiveze hotărârea ce o dă într-o anumită cauză invocând *jurisprudența*; va putea fi atacată o hotărâre judecătorească pe motiv că ea nu este conformă *jurisprudenței* etc.?

Toate aceste momente explică în mare parte opinia majoritară promovată în doctrina românească (în special), conform căreia *jurisprudența* **nu reprezintă izvor al dreptului**, mai ales pe considerentul că organul de judecată este abilitat de a soluționa pricina cu care a fost sesizat, prin aplicarea normelor de drept la situația de fapt pe care a fixat-o cu ajutorul probelor administrate, și nu atribuția de a edicta asemenea norme [14, p. 39].

Pe de altă parte, este bine știut că prin hotărârile judecătorești se pronunță soluții de speță, care produc efecte numai față de părțile din procesul în care a fost

pronunțată, potrivit principiului relativității, soluții ce sunt incompatibile cu natura de izvor de drept, care reprezintă o normă generală, opozabilă tuturor [14, p. 39].

În opinia specialiștilor [14, p. 39], de *lege lata*, argumentul care se opune recunoașterii calității de izvor de drept pentru *practica judiciară* îl reprezintă chiar dispozițiile constituționale, care stabilesc că „judecătorii sunt independenți și se supun numai legii” (art. 124 alin. (3) din *Constituția României* [15]). Or, aceasta înseamnă, implicit, că ei nu trebuie să se supună și *jurisprudenței* [5, p. 33].

În Legea Fundamentală a Republicii Moldova nu atestăm o astfel de dispoziție, ceea ce nu înseamnă că judecătorii moldoveni nu sunt obligați să se supună legii. În acest sens, pornind de la prevederile art. 115 alin. (4) din *Constituția Republicii Moldova* (care statuează: „Organizarea instanțelor judecătorești, competența acestora și procedura de judecată sînt stabilite prin lege organică”) [16], *Legea cu privire la statutul judecătorului* nr. 544/1995 [17] prevede în art. 1 alin. (2) și (3) următoarele: „(2) Judecătorul este persoana investită constituțional cu atribuții de îndeplinire a justiției, pe care le execută **în baza legii**. (3) Judecătorii instanțelor judecătorești sînt independenți, imparțiali și inamovibili și **se supun numai legii**.” Așadar, și în legislația noastră nu este prevăzută obligativitatea supunerii judecătorilor *jurisprudenței*, ceea ce confirmă faptul că ultima nu poate fi considerată un izvor de drept.

Desigur că nimic nu se opune procedurii ca un judecător să ia în considerare, în speța pe care o judecă, o soluție dată anterior, de aceeași instanță, într-un proces analog, însă această soluție, chiar dacă ar influența mai multe procese, nu se transformă într-o normă obligatorie, astfel încât nu poate fi și creatoare de drept [18, p. 36].

Din acest considerent, *jurisprudența* este catalogată la categoria *izvoarelor interpretative*, alături de *doctrină*, întrucât nu creează norme noi, ci doar le interpretează pe cele existente, în timp ce *legea* și *cutuma* sunt considerate izvoare creatoare, deoarece anume acestea creează norme noi [19, p. 146].

O opinie distinctă în acest sens, a expus N. Șandrovschi, potrivit căruia „dacă recunoaștem *jurisprudenței* calitatea creatoare a normelor de drept, atunci precedentul va avea același statut, aflându-se la originea *jurisprudenței*. O remarcă este necesară. Recunoașterea precedentului nu trebuie făcută în opoziție cu legea. Acesta trebuie să acționeze doar în cazul în care legea nu reglementează raportul material litigios sau este obscură și să fie creat doar conform principiilor generale ale sistemului de drept. De cele mai dese ori, *precedentul* va apărea în calitatea sa de creator al normelor juridice, atunci când instanțele vor aplica *analogia dreptului*. În toate celelalte cazuri, *precedentul* trebuie să fie investit cu valoare interpretativă și de unificare a *jurisprudenței*” [20, p. 34]. Așadar, în opinia autorului citat, totuși *jurisprudența* poate fi ca excepție creatoare de drept atunci când judecătorul este nevoit să recurgă la aplicarea *analogiei dreptului* ca procedeu juridic. În ceea ce ne privește, considerăm că și în această situație *jurisprudența* rămâne a fi un izvor interpretativ și nicidecum creator de drept, deoarece în esență judecătorul prin aplicarea *analogiei dreptului* interpretează principiul fundamental al dreptului (corespunzător) în așa

manieră încât acesta să permită soluționarea cauzei deduse în fața sa, dar nu creează o normă de drept distinctă.

Dincolo de ideile de mai sus, autorul citat a propus și o definiție a *jurisprudenței*, văzând-o ca „totalitatea de hotărâri judecătorești pronunțate în cadrul unui sistem judiciar, caracterizată prin soluții similare în litigii similare, derivate din precedentele obligatorii sau interpretative emise de instanța judecătorească supremă, repetate o perioadă suficientă de timp pentru crearea unui sistem unic” [20, p. 34].

Așadar, observăm că definiția pune un accent distinct pe factorul principal creator al *jurisprudenței* – instanța supremă. În opinia noastră, acest moment prezintă importanță, întrucât anume datorită instanței supreme se poate asigura continuitatea și consecvența în interpretarea și aplicarea legii de către sistemul judiciar. Acest moment însă nu trebuie înțeles ca fiind un argument/temei suficient pentru recunoașterea *jurisprudenței* ca izvor de drept.

Ca urmare a celor menționate, admitem, alături de alți autori [1, p. 175; 21, p. 159-162], că valoarea *jurisprudenței* în dreptul romano-germanic se conturează în funcție de trei reguli fundamentale: obligația judecătorului de a judeca (indiferent de existența sau calitatea legii); interdicția de a legifera, de a se pronunța pe calea unor decizii generale; relativitatea lucrului judecat.

Așadar, mai întâi, judecătorul trebuie să judece chiar dacă legea este lacunară. Cu toate acestea, se consideră că sistemul de drept nu admite lacune, căci orice situație socială trebuie să fie reglementată, dacă nu de o normă legală, cel puțin de un principiu fundamental.

Prin urmare, în sistemul romano-germanic, rolul creator al *jurisprudenței* este subordonat legii. Teoretic, judecătorul nu poate adăuga sistemului juridic o normă nouă, el doar descoperă o normă existentă, implicit, în sistem [21, p. 161]. El nu procedează ca judecătorul englez, formulând un principiu, ci se declară legat de un principiu care există deja și căruia îi face aplicația. Diferența față de dreptul anglo-saxon este că *precedentul* astfel creat nu este obligatoriu, ci are doar valoare persuasivă. Judecătorul nu este obligat să aplice în spețele similare principiul ce constituie *ratio decidendi* al unei decizii anterioare. În mod practic însă, el se va sprijini pe acest principiu, deși nu poate invoca *jurisprudența* anterioară ca pe un temei juridic al noii decizii. El va invoca principiul ca fiind inerent sistemului și nu ca fiind creat de practica judiciară [21, p. 161].

În al doilea rând, potrivit principiului separației puterilor în stat, doar Parlamentul poate legifera. Prin urmare, a recunoaște *jurisprudenței* caracterul de izvor de drept, înseamnă a încălca acest principiu fundamental. În acest sens, pentru a evita imixtiunea judecătorului în exercițiul funcției legislative a Parlamentului, legislația din țările sistemului romano-germanic interzice judecătorului să se pronunțe pe calea unor dispoziții generale sau reglementare.

În al treilea rând, în sistemele de drept romano-germanice, hotărârea judecătorească se bucură doar de autoritatea relativă a lucrului judecat, ceea ce înseamnă că

decizia nu este obligatorie decât în cauza în care a fost pronunțată (*res iudicata inter partes tantum ius facit*). Această regulă este de o importanță fundamentală, deoarece judecătorul nu este obligat să dea aceeași soluție într-o altă cauză. El nu este legat în viitor nici de propria practică, nici de practica instanțelor superioare, ceea ce duce la concluzia că *precedentul* nu are nicio valoare juridică obligatorie, el bucurându-se doar de o *autoritate intelectuală* [21, p. 162]. În această lumină, *jurisprudența* nu poate avea un rol creator, altfel, spus, nu poate fi izvor de drept.

Cu toate acestea, în doctrină, rolul creator al *jurisprudenței* este văzut printr-o altă prismă. Acesta este sintetizat prin identificarea unor funcții spontane (neorganizate) ale *jurisprudenței*, grupate în raport cu rezultatul lor după cum urmează [5, p. 34-35]:

- *funcția de interpretare* a normelor de drept, care are un caracter creator, fiindcă dezvăluie înțelesul real al normelor juridice, înțeles care poate avea un aport decisiv în aplicarea legii într-un mod cât mai apropiat atât față de realitatea faptelor, cât și de intenția legiuitorului;

- *funcția de particularizare* sau, după caz, de întregire a conținutului normelor juridice cu prevederile normelor generale și de aplicare, în lipsa oricărei norme, a regulilor ce se degajă din conținutul principiilor generale ori speciale ale dreptului;

- *funcția de adaptare și extensie* a textelor de lege la realitatea și evoluția relațiilor sociale.

După cum se poate observa în cazul tuturor acestor așa-numite funcții, în cele din urmă, nu este vorba de altceva decât de o interpretare a legii.

Realizarea acestor funcții, ce sunt impuse deopotrivă tuturor instanțelor, atât de realitățile legislative cât și de cele de fapt, nu poate fi lăsată însă la voia întâmplării, fiindcă înfăptuirea justiției, pentru a se bucura de credibilitate, trebuie să aibă coerență și continuitate. Sub acest aspect anume *jurisprudența* instanței supreme, atunci când se fixează constant pe anumite soluții, reprezintă elementul cel mai potrivit să asigure coerența și continuitatea actului de justiție [5, p. 35].

Așadar, conchid cercetătorii, *jurisprudența* nu înseamnă o practică izolată, ci una relativ generalizată și cu tendință de statornicie. Cu toate acestea însă, nici în aceste condiții ea nu creează norme de drept cărora judecătorul urmează să se supună așa cum potrivit normelor legale în vigoare acesta trebuie să se supună legii (moment enunțat ceva mai sus – e.n.). Așa fiind, se poate spune, eventual, că în darea hotărârilor judecătorești (instanța) trebuie să aplice legea și să țină seama de soluțiile *jurisprudențiale* în materie. Aceasta deoarece, chiar dacă excludem *jurisprudența* din rândul izvoarelor nemijlocite ale dreptului – și o privim doar ca un izvor prin interpretare, așa cum frecvent este privită în literatura franceză, ea rămâne o realitate ce ține de domeniul ordinii de drept, o realitate ce nu poate fi ocolită, adeseori, decât cu riscul abaterii de la însuși spiritul legii [5, p. 35-36].

Din aceste reflecții desprindem destul de ușor ideea că *jurisprudența* nu reprezintă izvor de drept, întrucât nu creează dreptul (nu este competentă să o facă). Totodată însă, ea reprezintă principalul izvor de interpretare a dreptului, menit să asigure

aplicarea uniformă a acestuia ca exigență finală a principiului securității juridice într-un stat de drept [22, p. 7-8].

Astfel privită, *jurisprudența* din statele sistemului continental se apropie mult (sau trebuie să se apropie) de statutul *jurisprudenței* Curții Europene a Drepturilor Omului. Interesant este sub acest aspect că nu există dispoziții în *Convenția Europeană a Drepturilor Omului* [23] care să oblige Curtea să își respecte propria *jurisprudență*. Totuși, ea a adoptat ca *uzanță* practica de a urma deciziile sale pronunțate în cauze judecate anterior și de a le aplica „învățămintele” în interesul securității juridice și al dezvoltării coerente a *jurisprudenței* sale privitoare la Convenție. Hotărârile adoptate în cauze individuale constituie în mod evident precedente, fiind de altfel imposibil de a pronunța o decizie într-un anumit caz individual care să fie concepută însă în așa fel încât să nu aibă aplicabilitate în alte cauze [24, p. 1115]. S-a arătat că această practică constituie un precedent de tip european, care se distinge de cel anglo-saxon, prin faptul că nu obligă a fi urmat, ci se prezintă ca o recomandare puternică în acest sens, cu excepția unui motiv valabil de a se îndepărta de la acesta [25, p. 33-34].

Reiterând ideea de mai sus, subliniem că pentru Republica Moldova este crucială o astfel de înțelegere a *jurisprudenței* și a rolului său pentru sistemul de drept. Cu regret însă, în legislația în vigoare atestăm o vădită distorsionare a ideii enunțate, moment de natură doar să creeze confuzii. Este vorba în acest context de prevederile art. 2 alin. (1) din *Codul de procedură civilă al Republicii Moldova* [26] care stabilesc că: „Procedura de judecare a cauzelor civile în instanțele judecătorești de drept comun este stabilită de Constituția Republicii Moldova, de hotărârile și deciziile Curții Europene a Drepturilor Omului, de hotărârile Curții Constituționale, de prezentul cod și de alte legi organice.” Observăm deci că valoarea juridică a *jurisprudenței* Curții Europene a Drepturilor Omului și a *jurisprudenței* Curții Constituționale practice a fost egalată de către legiuitor cu valoarea Constituției, a Codului de procedură civilă și a altor legi organice, ceea ce în opinia noastră este absolut eronat.

Interesant este că în cazul celorlalte proceduri (contravențională, penală, administrativă), asemenea norme nu atestăm. Bunăoară, potrivit art. 2 alin. (1) din *Codul de procedură penală a Republicii Moldova* [27]: „Procesul penal se reglementează de prevederile Constituției Republicii Moldova, de tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte și de prezentul cod.”

Toate aceste momente în ansamblul lor ne determină să conchidem că problema valorii/forței juridice a *jurisprudenței* nu este una doar teoretică (după cum a fost până acum), ci a ajuns să fie chiar o problemă de tehnică legislativă, soluționarea căreia la nivel normativ devenind la moment absolut necesară și stringentă [28].

Referințe bibliografice:

1. Bădescu M. *Jurisprudența – izvor de drept*. În: Rolul *jurisprudenței* în dezvoltarea noului drept român, Sesiunea anuală de comunicări științifice, 10

- mai 2019. București, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, p. 172-178.
2. Hegel *Principiile filosofiei dreptului*. București: Editura Academiei RSR, 1969.
 3. Popa N. *Teoria generală a dreptului*. Ed. a V-a. București: C.H. Beck, 2014.
 4. Bădescu M. *Teoria generală a dreptului*. Craiova: Sitech, 2018.
 5. Reghini I., Diaconescu Ș., Vasilescu P. *Introducere în dreptul civil*. Ed. a II-a. Cluj-Napoca: Sfera juridică, 2008. 691 p.
 6. Zlătescu V. D. *Panorama marilor sisteme contemporane de drept*. București: Continent XXI, 1994.
 7. Lemieux Ch. *Jurisprudence et securite juridique: une perspective civiliste*. In: *Revue de droit de l'Université de Sherbrooke*, 29(1-2), 1998-1999, p. 223-243. [citat 20.08.2023]. Disponibil: https://www.usherbrooke.ca/droit/fileadmin/sites/droit/documents/RDUS/volume_29/29-12-lemieux.pdf.
 8. Danileț C. *Studiu cu privire la unificarea practicii judiciare și asigurarea principiului securității raporturilor juridice în Republica Moldova: Evaluare și propuneri*. Chișinău: S.n., 2014. 56 p.
 9. *Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 33 din 10-10-2013 privind interpretarea articolului 140 din Constituție (Sesizarea nr. 45b/2013)*. În: Monitorul Oficial nr. 297-303 din 20.12.2013.
 10. Iacob I. Interpretarea Constituției: între necesitate, limite și riscuri. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 4-6, 2020, Ediție specială, p. 53-74.
 11. Ghestin J., Goubeaux G. *Traite de droit civil. Introduction generale*. Paris: LGDJ, 1990.
 12. Ionașcu T. *Jurisprudența – izvor de drept*. În: *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu, Secția Științe Juridice*, 2014, nr. 3, p. 31-38.
 13. Hamangiu C., Bălănescu I.R., Băicoianu Al. *Tratat de drept civil român*. București: Naționala, 1928.
 14. Trușcă P., Trușcă A.M. *Drept civil. Partea generală*. București: Universul Juridic, 2016. 288 p.
 15. *Constituția României din 21 noiembrie 1991 (revizuită în 2003)*. În: Monitorul Oficial al României, nr. 233 din 21.11.1991. Republicată în MO, nr. 767 din 31 octombrie 2003.
 16. *Constituția Republicii Moldova*, nr. 1 din 29.07.1994. În: Monitorul Oficial, nr. 1 din 12.08.1994 (versiune în vigoare la 14.01.2019).
 17. *Legea cu privire la statutul judecătorului nr. 544 din 20.07.1995*. Republicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2012, nr. 185 (modificată prin Legea nr. 222 din 04.12.2020, MO360-371/25.12.20).
 18. Pop T. *Drept civil român. Teoria generală*. București: Lumina Lex, 1993.

19. Popa N. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2008.
20. Șandrovski N. *Particularitățile jurisprudenței în calitate de izvor de drept*. În: *Revista Națională de Drept*, 2016, nr. 7, p. 30-36.
21. Dănișor D.-C., Dogaru I., Dănișor Gh. *Teoria generală a dreptului*. Ed. a 2-a. București: Ed. C.H. Beck, 2008.
22. Costachi Gh., Iacub I. *Reflecții asupra securității juridice în statul de drept*. În: *Legea și Viața*, 2015, nr. 5, p. 4-9.
23. *Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale* din 4 noiembrie 1950 (Roma), ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298- XIII din 24.07.1997. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 21.08.1997, nr. 54-55/502.
24. Bârsan C. *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*. Ediția a II-a. București: CH. Beck, 2010.
25. Renucci J-F. *Tratat de drept european al drepturilor omului*. București: Hamangiu, 2009.
26. *Codul de procedură civilă al Republicii Moldova* nr. 225 din 30.05.2003. Republicat în *Monitorul Oficial* nr. 285-294 din 03.08.2018 (modificat prin *Legea* nr. 13 din 12.03.2021, MO96-99/09.04.21).
27. *Codul de procedură penală al Republicii Moldova* nr. 122 din 14.03.2003. Republicat în *Monitorul Oficial* nr. 248-251 din 05.11.2013 (modificat prin *Legea* nr. 10 din 12.02.2021, MO108-110/30.04.21).
28. Butucea E., Costachi Gh. *Jurisprudența în sistemul izvoarelor dreptului*. În: *Scientific Collection «InterConf»*, (69): with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in the Context of Social Crises» (August 6-8, 2021). Tokyo, Japan: Otsuki Press, 2021, p. 137-147.